

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/۰۴/۲۲

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۷/۱۸

صص: ۲۴۹-۲۱۹

شاپا چاپی: ۶۹۸۰-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۲۳۴-۲۶۴۵

DOR: 20.1001.1.22516980.1401.30.4.6.1

مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی از منظر قرآن کریم

مریم نورالهی^۱ | علی اصغرپور عزت^۲ | محمد رضا اسمعیلی گیوی^۳ | محمدعلی لسانی فشارکی^۴

چکیده

از آنجایی که حکمرانی جوامع با نظام اخلاقی آن جامعه عجین یافته است، فهم ارزش‌های اخلاقی مطابق با کلام وحی امری مهم است. از این رو پژوهش حاضر درصدد است که مبتنی بر آموزه‌های قرآن کریم اصول و مؤلفه‌های اخلاقی برجسته و کارآمد مورد نیاز حکمرانی جوامع را با بهره‌گیری از روش تحقیق موضوعی قرآن کریم استخراج کند. بدین منظور مفهوم اخلاق ذیل محور حکمرانی در ۶۷۸ آیه مورد بررسی قرار گرفته است. دستاورد این پژوهش مجموعه اصول و مؤلفه‌های اخلاقی است که حاکمان یا کارگزاران، مردم، حوزه‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اداری می‌بایست به آن متخلق گردند تا در پرتو آن بتوانند رهبری و هدایت امور را آن‌طور که مدنظر قرآن است جامه عمل بپوشانند و کار بست آنها موجب ارتقای اخلاق در جوامع اسلامی خواهد شد. مهم‌ترین اصول اخلاقی که در این پژوهش شناسایی شده است عبارت‌اند از: حاکمیت رابطه رحمانی، حاکمیت عدالت، رضایت عمومی، تخصص و تعهد، خردورزی، مشارکت عمومی، اصلاح و نظارت همگانی و شفافیت و پاسخگویی برای حاکمان. اطاعت از حکومت اسلامی، همدلی با مردم، همدل و کمک به حکومت برای مردم در حوزه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اداری برائت از استکبار و حفظ عزت، توجه به معیشت، ایجاد اقتصاد سالم، اهمیت به خانواده، تعلیم و تربیت، قانون‌گذاری حق مدار و انتصابات شایسته. کلیدواژه‌ها: رهنمودهای قرآن؛ حکمرانی اسلامی؛ حکمرانی اخلاقی؛ مدیریت اسلامی؛ روش تحقیق موضوعی قرآن کریم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکترا، رشته مدیریت سازمان‌های دولتی ایران، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران، ایران

M_norolahi69@yahoo.com.

۲. استاد، گروه مدیریت دولتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۳. استادیار، گروه مدیریت دولتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۴. استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران

مقدمه

اهمیت اخلاق در حکمرانی موضوعی غیرقابل انکار می‌باشد و قطعاً یکی از بنیان‌های اساسی در ایجاد نظام حکومتی، منظومه ارزش‌ها و اخلاقیات است. در واقع هر ساحت اجتماعی تنها در درون نظام اخلاقی می‌تواند به حیات خود ادامه دهد. در عصر کنونی با توجه به وضعیت رو به زوال اخلاق در دولت‌ها و فسادهای بخش‌های عمومی و خصوصی باعث شده است که موضوع اخلاق در حکمرانی جوامع بسیار مهم گردد. از آنجایی که امروزه افراد در تمام دیدگاه‌های سیاسی به دنبال حکمرانی مطلوب می‌باشند و مشکلات اخلاقی دولت‌ها به علت اثرات گوناگون، راه‌حل‌های مختلف و برداشت‌های شخصی، پیچیده بوده و دارای مشکلات فراگیر می‌باشد (هاسمر^۱، ۱۹۲۷)، رعایت نشدن معیارهای اخلاقی، نگرانی‌های زیادی را در بخش‌های حکومتی ایجاد می‌کند؛ لذا یکی از عمده‌ترین دغدغه‌های مدیران کارآمد در سطوح حاکمیتی، چگونگی ایجاد بسترهای مناسب برای جامعه است تا آنها با حس مسئولیت و تعهد کامل به مسائل در جامعه پردازند و حاکمیت را در کنار خود حس کنند. از این رو محققان بسیاری به علت اهمیت این موضوع به پژوهش در این حوزه مشغول شده‌اند تا بتوانند به ارتقا اخلاق در دولت‌ها کمک نمایند (سونیا هگ^۲، ۲۰۱۶). و چشم‌انداز تحقیقاتی فراوانی برای آن می‌توان متصور بود.

نادیده گرفتن اخلاق در حکمرانی تأثیرات ناگواری بر گروه‌های مختلف جامعه دارد که می‌توان به نادیده گرفتن عقلانیت و ارزش‌ها در فرایندهای خط‌مشی گذاری و اجرای آنها اشاره نمود. در دین اسلام روند حکمرانی در قالب ارزش‌های اخلاقی قابل مشاهده است و ما در متون دینی با حکمرانی اخلاقی رو به رو هستیم چنانچه هدف رسول اکرم (ص) از بعثت متخلق کردن انسان‌ها به اخلاق کریمانه در جامعه است. از این رو هدف اصلی حکمرانی اسلامی ایجاد نظام اخلاقی و ارزشی است و اداره جامعه می‌بایست بر این اساس شکل گیرد.

این پرسش که مهم‌ترین مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی بر اساس رهنمودهای قرآن کریم چه می‌باشد پرسش مهمی است که در این پژوهش باید به آن پاسخ داد.

1. Hosmer
2. Sonia Hag

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در این بخش، ابتدا به تبیین مبانی نظری حکمرانی و اخلاق و حکمرانی اسلامی بیان شده؛ و در نهایت به بررسی مفهوم حکمرانی اخلاقی پرداخته خواهد شد.

۱- حکمرانی

کلمه حکمرانی در لغت‌نامه دهخدا به معنی عمل و شغل حکمران؛ فرماندهی؛ حکومت تعریف شده است. این لغت در زبان لاتین به معنای Govern می‌باشد، که به معنی حکومت کردن می‌باشد. به عبارت دیگر حکمرانی همان اداره کردن و تنظیم امور است و به کارگزاران و شهروندان مرتبط می‌باشد (می‌دری، ۱۳۸۸)

حکمرانی فرایندهای حکومت نمودن است که در کشورها اجرا می‌شود و با اجرای قوانین مشخص بر تمام آحاد جامعه اعمال می‌شود (بویر^۱، ۲۰۱۳). بانک جهانی، نحوه استفاده از قدرت در مدیریت منابع هر کشور برای دستیابی به پیشرفت و توسعه را حکمرانی تعریف می‌کند (بانک جهانی، ۱۹۹۱). در جدول (۱) تعاریف مختلف حکمرانی ارائه شده است.

جدول (۱) تعاریف حکمرانی

تعاریف ارائه شده	نویسنده
حکمرانی فرایندی است که طی آن کنشگران و نهادهای رسمی به اعمال قدرت و تصمیم‌گیری می‌پردازند و در شرایط زندگی مردم در آن جامعه تأثیر می‌گذارند	مک کوین و مانا ^۲ (۲۰۱۳)
حکمرانی را چگونگی اعمال قدرت در هر کشور از مجرای نهادهای (رسمی یا غیررسمی) سیاسی، اجتماعی و اقتصادی به منظور بهره‌برداری از منابع برای رسیدن به اهداف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تعریف می‌کنند از نظر آن‌ها، حکمرانی دربرگیرنده مجموعه رویه‌ها، اقدامات و موجودیت‌هایی است که شهروندان هر جامعه را قادر می‌سازد به وسیله حاکمان بسیاری از امور خود را رتق و فتق کنند؛ اموری مانند پیگیری مباحث و مسائل، احقاق حق، فصل مناقشات است بر اساس این تعریف حکمرانی دارای سه رکن حاکم، مردم، و نهادهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است.	ریستسکا ^۳ و همکاران (۲۰۱۰)

1. Bevir
2. Mcguinn, Patrick and Manna, Paul
3. Risteska, Marija

جدول (۱) تعاریف حکمرانی

تعاریف ارائه شده	نویسنده
حکمرانی فرایندهای حکومت نمودن است که در کشورها اجرا می‌شود و با اجرای قوانین مشخص بر تمام آحاد جامعه اعمال می‌شود.	بویبر (۲۰۱۳)
حکمرانی عبارت است از شیوه اعمال قدرت در مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی یک کشور.	بانک جهانی (۲۰۱۲)
فعالیت یا روش حکم راندن، مهارگری یا قدرت بر فعالیت زیردستان و نظامی از قوانین و مقررات	می‌دری (۱۳۸۸)
نحوه اعمال قدرت و فرایندهای حاکم بر آن و مدیریت منابع	سیدباقری (۱۳۹۵)

با توجه به تعاریف ارائه شده موارد زیر برداشت می‌گردد:

- مفهوم حکمرانی گسترده‌تر از حکومت می‌باشد.
- مفهوم حکمرانی بیشتر در خصوص ارتباط میان حکومت و شهروندان است در حالیکه حکومت بیشتر ناظر بر نهادهای رسمی اداره می‌باشد.
- در حکمرانی بخش خصوصی و جامعه مدنی هم نقش‌های بر عهده دارند.
- با توجه به تعاریف مختلف از حکمرانی در این پژوهش منظور ما از حکمرانی عبارت است از:
- تنظیم روابط گروهی، سازمانی و ساختاری و تعیین مناسب راهبردها و قوانین رفتاری در جامعه که در این بین تمام گروه‌ها از جمله مردم، حاکمان یا کارگزاران حکومت و نهادهای اجتماعی نقش آفرینی می‌نمایند.

۲- اخلاق

در خصوص اخلاق نیز تعابیر و تفاسیر مختلفی ارائه شده است که مرتبط‌ترین تعاریف منطبق بر موضوع پژوهش در جدول (۲) به صورت خلاصه آمده است.

جدول (۲) تعریف اخلاق

نظریه	محقق
خلق سیمای باطنی و هیات راسخ نفسانی است که به موجب آن افعال نیک و بد اختیاری و بدون تکلف و تأمل از انسان صادر می‌شود این حالت بر اثر تعلیم و تربیت و تمرین برای نفس پدید می‌آید به گونه‌ای که رفتارهای پسندیده و ناپسند به‌طور طبیعی و بدون آنکه به فکر کردن نیاز داشته باشد از انسان سر می‌زند	علامه طبرسی (۱۳۷۲)
اخلاق احوال و افعال انسان که به اراده او از او صادر می‌شود که جمیل و محمود بوده باشد.	محقق طوسی (۱۳۶۴)
اخلاق صفات مهلکه و منجیه و چگونگی موصوف شدن و متخلق گردیدن به صفات نجات‌بخش و رها شدن از صفات هلاک‌کننده می‌باشد	مرحوم نراقی (۱۳۶۶)
اخلاق ابتهاج و شکفتن شخصیت آدمی در مسیر حیات معقول است. شکوفایی استعداد های مثبت و عالی‌ترین حقایق درونی آدمی در راستای کمال و حد اعلای زندگی است	علامه جعفری (۱۳۷۹)
اخلاق ملکات انسانی است ملکاتی که مربوط به قوای نباتی حیوانی و انسانی اوست و با این غرض بحث می‌کند کدام یک از ملکات نفسانی انسان خوب و فضیلت و مایه کمال اوست و کدام یک مایه رذیله و نقص اوست و معتقد است اصلاح اخلاق در دو سوی علم و عمل و به دست آوردن ملکات فاضله تنها با تکرار عمل صالح و مداومت بر آن امکان‌پذیر است	علامه طباطبایی (۱۴۱۶ ق)
فرایندی که منجر به ایجاد عادت و طبیعت ثانوی و یا ملکاتی که با اختیار و تلاش پیگیر در روح بشر به وجود می‌آید	شهید مطهری (۱۳۹۰)

با توجه به تعاریف مطرح‌شده در اخلاق دو بعد در تعاریف حائز اهمیت است که مورد تأکید بیشتر صاحب‌نظران این حوزه بوده است و مبنای انتخاب کلید واژگان اصلی تحقیق نیز بوده است:

۱- اخلاق نشأت گرفته از ایمان و اعتقاد است (کلیدواژه ایمان) ۲- اخلاق منتج به عمل صالح و مداوم می‌گردد (کلیدواژه عمل صالح)

۳- حکمرانی اسلامی

حکمرانی اسلامی شیوه اجرای حکومت اسلامی را در یک جامعه تشکیل می‌دهد و به سازوکارها و روابطی که منجر به اعمال حکومت اسلامی است، می‌پردازد. در حکمرانی اسلامی هدف افزایش کارآمدی نظام سیاسی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی برای اداره جامعه دینی است در این نوع حکمرانی موضوع اصلی اداره مطلوب جامعه اسلامی با پشتوانه قدرت دولت است این نوع حکمرانی می‌بایست متضمن سعادت دنیا و عقبای امت اسلامی و تضمین‌کننده پیشرفت همه‌جانبه آنها باشد، مدل حکمرانی اسلامی در چارچوب نظام امام و امت و برای جامعه و نظام اسلامی طراحی و تعریف می‌شود و لکن از آنجا که مفاهیم و آموزه‌های اسلامی با فطرت انسانی هماهنگی دارد می‌تواند برای دیگر ادیان و مذاهب نیز کارایی داشته باشد و در صورت تحقق صحیح آن این جوامع را انسانی‌تر، اخلاقی‌تر و روابط حاکمان و مردم را عادلانه‌تر می‌نماید (حسن رضایی و همکاران، ۱۳۹۷)

۴- حکمرانی اخلاقی

حکمرانی اخلاقی اغلب به‌عنوان یک مفهوم هنجاری تعریف شده است که ویژگی‌های حاکمان خوب را تعیین می‌کند. (تامی لیتون^۱، ۲۰۱۰) و استانداردهای قابل قبول رفتار و عملکرد اخلاقی را تأمین می‌نماید و به فرایندها، رویه‌ها، فرهنگ و ارزش‌هایی اشاره دارد که استانداردهای بالای رفتار را تضمین می‌کنند و به‌عنوان یک عنصر کلیدی از حکمرانی خوب شناخته می‌شوند (امرچی^۲، ۲۰۱۲)؛ و باعث ایجاد روحیه و انگیزه اخلاقی در محیط‌های کاری می‌شود چرا که به ترویج فرهنگ سازمانی پایدار در سازمان کمک می‌کند (امرچی، ۲۰۱۲)

در این پژوهش عبارت حکمرانی اخلاقی ناظر بر رفتارهای فردی، گروهی، سازمانی و ساختاری در جامعه است که بر اساس ارزش‌های اسلامی تنظیم شده و بر راهبردها و قوانین اثرگذار بوده و با جهت‌دهی بر تصمیمات و ترجیحات سیاست‌گذاران و کارگزاران و شهروندان در پی تحقق تأمین سعادت و خیر عامه نظام مطلوب حکمرانی است.

1. Tommi Lehtonen
2. bvfvmj

جدول (۳)

نتیجه	عنوان تحقیق	محقق
در این مقاله ابتدا به شناسایی اصول حاکمیت مطلوب در اسلام پرداخته و بحث نموده است که این اصول همه بر اخلاق اسلامی متمرکز می‌باشد. اصولی همچون مسئولیت پذیری، حکومت قانون، مشارکت، عدالت ورزی، دادرسی عادلانه، حق اظهار نظر، پاسخگویی، کنترل و مبارزه با فساد و شفافیت در این مقاله از بعد اخلاقی تعریف و تفسیر می‌شوند.	نقش اخلاق اسلامی در حکمرانی مطلوب	موسوی، آقایی جنت مکان و نوروزی (۱۳۹۷)
در این مقاله به ارتباط میان رهبری اخلاقی و تحقق حکمرانی خوب پرداخته شده است. متغیر مستقل این پژوهش رهبری اخلاقی ۵ مؤلفه تنظیم فعالیت‌ها در چارچوب اخلاقی، صداقت و درستی، اعتماد، تلاش در جهت ارتقای کارکنان، اجازه ابراز عقاید مخالف و مؤلفه‌های متغیر وابسته (حکمرانی خوب) نتیجه‌گرایی، اثربخشی نقش‌ها و وظایف، ارتقای ارزش‌ها، شفاف‌سازی، ظرفیت‌سازی، پاسخگویی بوده است.	رهبری اخلاقی تسهیل‌گر تحقق حکمرانی خوبی	طاهری عطاری، نائینی، سید صالحی و خضری (۱۳۹۶)
در حکمرانی اخلاقی کارکردهایی چون احقاق حقوق شهروندان، دوری از استبداد، احتیاط در رفتار سیاسی و رفتار اعتدالی مهم می‌باشد و دادگری فردی و اجتماعی، رفتارهای حکمرانان را سامان می‌دهد و آنها را از رفتار ناشایست و غیراخلاقی باز می‌دارد. به گونه‌ای که پویش جامعه را به سوی سعادت تضمین می‌کند	کارکردهای عدالت در حکمرانی اخلاقی از منظر اندیشه سیاسی اسلام	سید کاظم سیدباقری (۱۳۹۵)
مدیران و رهبران سازمان‌های بخش دولتی باید اخلاق مدارانه رفتار نمایند تا بتوانند نمونه‌ای برای سایر کارکنان شوند.	اخلاق در دولت: آگزیماتیزه کردن اخلاق در سازمان‌های دولتی	سید محمد مقیم و رحمان غفاری (۱۳۹۵)
بررسی نموده است که از طریق سیاست‌گذاری و مدیریت مبتنی بر اخلاق می‌توان به‌طور جدی به بحث‌های مسئولیت	Ethical governance: beyond good practices and standards	اسوالدو ^۱ (۲۰۰۸)

1. Osvaldo R. Agatiello

جدول (۳)

نتیجه	عنوان تحقیق	محقق
اجتماعی دولت‌ها پرداخت. حفاظت از محیط‌زیست، حمایت از حقوق بشر، تضمین آزادی بیان، انتخابات آزاد، شفافیت، عاملیت (تحويل به موقع کالاهای عمومی اساسی)، و عدالت از بحث‌های مورد نظر در این مقاله می‌باشد.	(حکمرانی اخلاقی): فراتر از شیوه‌ها و عملکردهای درست	
حل مساله اخلاقی در ارتباط با ۴ عامل ویژگی‌های شخصیتی، سازمانی، حرفه‌ای گرای و شواهد نقش معرفی می‌نماید. بر این اساس مساله اخلاقی را متشکل از ۵ متغیر مشتبه سازی و تبانی، سوءاستفاده از داده‌ها، دستکاری، تهدید و اجبار، تعارض اهداف و ارزش‌ها و ناشایستگی فردی معرفی می‌نماید.	Ethical dilemmas in human resource management (معضلات و موانع اخلاقی در مدیریت منابع انسانی)	ووتن ^۱ (۲۰۰۱)
در این پژوهش رهبری اخلاق مدار تحت تاثیر دو دسته عوامل موقعیتی و ویژگی‌ها و صفات فردی است. و تحت تاثیر متغیرهای نیاز به قدرت و استقلال گری است. بر اساس مدل حاضر خروجی‌های رهبری اخلاقی متغیرهایی چون تصمیم‌گیری اخلاق نزد پیروان، رفتار مثبت اجتماعی آنان، رفتار غیر مولد و رضایتمندی و انگیزش آنان خواهد بود.	Ethical leadership: A review and future Directions (رهبری اخلاقی: بررسی و جهت‌گیری‌های آینده)	براون و ترینو ^۲ (۲۰۰۶)
در این مقاله به بررسی اهمیت نقش رهبر در ارتقا و توسعه اخلاق در خدمات دولتی پرداخته شده است و نتیجه‌گیری شده است اخلاق می‌تواند به‌عنوان شکلی از خود پاسخگویی و یا کنترل درونی در نظر گرفته شود. رعایت انصاف،	Ethics and leadership skills in the public service (اخلاقیات و مهارت‌های رهبری در خدمات عمومی)	سونیاهگ ^۳ (2011)

1. Wooten
2. brown, & Trevino
3. Sonia Haq

جدول (۳)

نتیجه	عنوان تحقیق	محقق
بی‌طرفی، شفافیت، صداقت نمونه‌های اخلاق مداری و فساد، پارتی بازی، عدم پاسخگویی نمونه‌های بی‌اخلاقی در اداره خدمات دولتی می‌باشد. و ارتقا مهارت‌های ذهنی شخصی عاطفی و اجتماعی رهبر در ارتقا اخلاق مداری در جامعه مؤثر می‌باشد.		
در این مقاله به معرفی اصول اخلاقی حکومت‌ها پرداخته شده و مطرح شده انتخاب آزاد، عدالت، احترام به اکثریت‌ها و رعایت حقوق اقلیت‌ها، برابری رسمی و اجتماعی جز این اصول می‌باشد و دموکراسی، هوشیاری رهبران. بهبود صداقت و اعتماد دولتی در اداره حکومت، ایجاد آموزش‌های اخلاقی و توجه به مسائل اخلاقی در خط‌مشی گذاری جز عوامل تقویت‌کننده اخلاق در ساحت اداره می‌باشد.	The Government of Canada's Approach to Ethics (رویکرد دولت کانادا به اخلاقیات)	گلور و گرین ^۱ (۲۰۰۳)
برای داشتن اخلاقی عملی در حکومت باید گفتمان اخلاقی ایجاد گردد و برای تبدیل گفتمان اخلاقی به عمل باید چند نکته را در نظر داشت: ۱- مباحث مطرح شده تقریباً دغدغه تمام اعضا باشد و کلیت را باید در نظر داشت. ۲- در ارزیابی شرایط یکسان برای همه در نظر گرفته شود. ۳- امکانات برای تمام افراد یکسان فراهم گردد. ۴- رعایت عدالت رعایت شفافیت	Practical Ethics in Search of a Toolbox Practical Ethics in Search of a Toolbox (بررسی عملکرد ابزاری اخلاقیات)	ماتیاس کیسر ^۲ (۲۰۱۴)
مقاله‌ای به تعارضات اخلاقی در بخش دولتی پرداخته شده و فساد، انتصابات خانوادگی، پنهان کاری اداری، پخش اطلاعات محرمانه و عدم پاسخگویی عمومی، رشوه‌خواری، دزدی، استفاده شخصی از اطلاعات را به‌عنوان مهم‌ترین موارد بی‌اخلاقی نام برده است و تأکید داشته است که	Ethics Management in Public Sector – Background and Tools (مدیریت اخلاقیات در بخش دولتی – پیشینه و عملکرد ابزاری)	سیلیویا پائو ^۳ (۲۰۱۵)

1. Glor, E. D., & Greene
2. Matthias Kaiser
3. Silvia Puiu

جدول (۳)

نتیجه	عنوان تحقیق	محقق
سیاستمداران باید علاوه بر سازوکارهای کنترل در برخورد با موارد بی‌اخلاقی، به تعریف کدهای اخلاقی، تشکیل کمیته‌های اخلاقی، تعیین شاخص‌ها و آموزش اخلاق بپردازند.		
در این مقاله مطرح شده است که کدهای اخلاق می‌توانند رفتارهای قابل قبول و غیرقابل قبول را در یک حرفه مشخص کنند. کدهای اخلاقی در طی زمان‌ها و دوره‌های مختلف تغییر نموده‌اند.	Who Are the Keepers of the Code? Articulating and Upholding Ethical Standards in the Field of Public Administration (حفاظان دستورالعمل‌ها چه کسانی هستند؟ رعایت استانداردهای اخلاقی در حوزه مدیریت دولتی)	جیمز اسوارا ^۱ (۲۰۱۴)

و نتایج بررسی‌ها در پیشینه پژوهش نشان داد:

- عمدتاً پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه ذیل حکمرانی خوب است و اخلاق به آن ربط داده شده است.
- در خصوص ارتباط اخلاق و حکمرانی از دیدگاه قرآن هیچ پژوهش کاملی یافت نگردیده است.
- خاستگاه ارزش‌های اخلاقی در قرآن وحی است در حالیکه در پژوهش‌های غیر اسلامی اخلاق یک قرارداد اجتماعی است. و در واقع تفاوت ماهوی بین حکمرانی اخلاقی از دیدگاه قرآن و رویکردهای معاصر در غرب موجود است..
- تاکنون مؤلفه‌هایی در خصوص حکمرانی اخلاقی از قرآن ارائه نگردیده است که این تازگی موضوع پژوهش را مشهود می‌نماید.

1. James H. Svava

- پژوهش‌های داخلی بر اخلاقیات حکمرانان تأکید دارد _ که از فرمایشات امیرالمؤمنین در کتاب شریف نهج البلاغه مستفاد شده است _ و در آنان ساختارها و خط‌مشی‌های حکمرانی مورد توجه قرار نگرفته است.

روش پژوهش

روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم، نوعی روش پژوهش تدبیرمحور است که از راهبرد تدبیری سیاق محور^۱ بهره می‌برد. در این روش علاوه بر تحلیل هر آیه، تنها به خود آیه توجه نمی‌شود، بلکه محقق به مجموعه آیات قبل و بعد که در یک سیاق مصطلح قرار دارند، توجه می‌کند. این روش پژوهش شامل چهار مرحله اصلی است که عبارت‌اند از: مرحله مقدماتی، مرحله مفهوم یابی، مرحله گسترش یا فشرده کردن تحقیق موضوعی و مرحله تدوین و تألیف (پهلوان شریف و همکاران ۱۳۹۵). در مرحله مقدماتی، فعالیت‌هایی از قبیل انتخاب عنوان تحقیق موضوعی و کلیدواژه‌های مربوط به آن، آماده‌سازی اوراق اولیه تحقیق موضوعی، نگارش صفحه عنوان و ثبت گزارش آغاز تحقیق، تدارک فهرست آیات اصلی و تدارک فهرست سیاق‌ها با هدف فراهم کردن مقدمات برای ورود به مرحله مفهوم یابی تدبیری انجام می‌شود. در مرحله مفهوم یابی با استفاده از آیات تهیه شده و سیاق آنها، تدبیر در آیات، ضمن لحاظ کردن موضوع و سؤال پژوهش انجام می‌شود. برخی از فعالیت‌های اصلی در این مرحله عبارت‌اند از: نگارش متن کامل آیه اصلی با شماره ردیف و ذکر نشانی آیه مد نظر در قرآن، تلاوت مکرر آیه، بررسی مفاهیم آیه، یادداشت سؤالات مربوط به آیه، بررسی مفاهیم در سیاق، یادداشت نظم‌ها و هماهنگی‌ها، نکات تکمیلی و بازنگری سراسری مفاهیم. پس از این مرحله، تحقیق نسبتاً کامل است. اما با توجه به محدودیت زمانی و مقتضیات تحقیق، ممکن است تحقیق فشرده‌تر یا گسترده‌تر شود. در مرحله تدوین و تألیف نیز فعالیت‌هایی برای ساختاربندی و پالایش مفاهیم دریافت شده انجام خواهد شد. برخی از فعالیت‌های اصلی این مرحله عبارت‌اند از: تدارک طرح بخش‌ها و فصل‌های تحقیق، شناسه‌گذاری مفاهیم و نگارش نهایی. (لسانی و مرادی، ۱۳۹۱)

۱- مبنای سیاق بندی، سیاق بندی انجام شده در تفسیر المیزان می باشد.

در مطالعات قرآنی نیز همانند سنت اغلب پژوهش‌ها باید به اعتبار درونی و اعتبار بیرونی توجه کرد. این دو موضوع که در این پژوهش نیز رعایت گردیده است را با می‌توان با دو عنوان اتقان (برخورداری از قوت در برداشت و فهم آیه، ضمن احتراز از خطای مهلک تفسیر به رأی) و افاده (پاسخگویی جامع و کامل به مسئله پژوهش و نیاز) صورت‌بندی کرد.

اتقان: روایی درونی تحقیق قرآنی را-مشابه آنچه در پژوهش‌های کیفی و کمی مرسوم است- می‌توان با عنوان اتقان صورت‌بندی کرد. به اتقان باید هم در فرآیند و هم در نتایج، توجه کرد و آن را سنجید. بدین ترتیب باید به مجموعه سؤالاتی درباره اتقان فرآیندی و اتقان در نتایج، پاسخ داد. برای پاسخگویی به سؤال‌های مذکور ضمن عطف توجه محقق به موارد مذکور، وی باید مستندات و آیات را به خوبی ثبت و ضبط کند تا در صورت نیاز به بررسی مجدد خود وی و یا خبرگان، امکان دسترسی به داده‌ها و اطلاعات مذکور ممکن باشد. به علاوه، اظهار خود محقق درباره رعایت موارد مذکور، آوردن استشهادهای روایی و یا سیره برای یافته‌ها و همچنین استفاده از کتب تفسیری معتبر می‌تواند اتقان پژوهش را موجه کند.

افاده: روایی بیرونی پژوهش قرآنی را می‌توان با عنوان افاده مورد توجه قرار داد. پژوهش قرآنی، ضمن برخورداری از استحکام عقلی و آموزه‌های ناب قرآنی باید در قالبی منظم، بدیع، فهمیدنی و در عین حال مفید، اجرایی و استفاده‌پذیر، ارائه شود تا در ورطه علم لاینفع، نیفتد. از این‌رو، توجه به نظر خبرگان حوزوی، دانشگاهی و اجرایی، در این مرحله، مهم و ضروری است. البته، گاه، برگزاری جلسات مباحثه علمی با حضور متخصصان علم و عمل که پژوهشگر آن را هدایت می‌کند می‌تواند یافته‌ها و ثمرات مفیدی را به همراه داشته باشد که مدل و یافته‌های تحقیق را کامل کند. به علاوه، در افقی بلندمدت می‌توان نتایج اجرای یافته‌ها را به‌طور مستمر و مداوم، بررسی کرد تا در صورت نیاز، مدل طراحی شده با توجه به محکمت قرآنی مجدداً اصلاح شود؛ چنین روشی که در تحقیقات طولی و پژوهش در عمل، استفاده می‌شود می‌تواند مسئله مقتضیات زمان و مکان در مسئله فهم و تدبیر در قرآن را عملیاتی کند (لطیفی، ۱۳۹۱).

در مقاله حاضر، مراحل کار به شرح ذیل انجام شده است:

تعیین کلیدواژه به‌منظور مشخص کردن حدود و ثغور آیات با استفاده از نظرات کارشناسان علوم قرآنی و اساتید مدیریت: با توجه به موضوع مقاله و برداشت مفهوم اخلاق که در مبانی نظری

مطرح گردید کلیدواژه‌های "ایمان، عمل صالح" انتخاب شده است که ذیل آنها مفهوم حکمرانی بررسی گردیده است.

- استخراج آیات مشتمل بر واژه‌ها که در یک آیه از قرآن کریم.
- مفهوم‌یابی حکمرانی اخلاقی در آیات مشخص شده.
- برجسب‌گذاری و کدگذاری مفاهیم به دست آمده.
- تلخیص، ترکیب و دسته‌بندی موضوعی مفاهیم و کدها
- جهت‌دهی مفاهیم به دست آمده متناسب با موضوع تحقیق.
- نتیجه‌گیری و استخراج ویژگی‌های اخلاق مربوط به اجزای حکمرانی

در مرحله بعد، جهت دستیابی به داده‌ها، از نرم‌افزار نورالانوار در محدوده آیات مورد نظر استفاده گردید، همچنین برای استخراج مفاهیم مرتبط با آیات و کنترل صحت برداشت‌های صورت گرفته، از تفاسیر ارزشمندی از جمله تفسیر المیزان علامه محمدحسین طباطبایی و تفسیر نمونه آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی و برخی تفاسیر دیگر استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

به‌منظور شناسایی مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی، همان‌طور که در حکمرانی حاکم و کارگزاران، مردم و حوزه‌های مختلف سیاسی اقتصادی و فرهنگی و اداری از اجزا مهم می‌باشد در خصوص شناسایی مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی از قرآن کریم، ویژگی‌هایی از متن قرآن با استفاده از روش یاد شده شناسایی گردیده است که در ادامه توضیح داده خواهد شد.

۱- حاکم و کارگزاران

در رابطه مؤلفه‌های اخلاقی حاکمان و کارگزاران ابتدا مهم‌ترین اصول اخلاقی مرتبط با این گروه شناسایی گردید که هر کدام شامل مؤلفه‌هایی می‌باشند.
در جدول شماره (۴) اصول، آیات مرتبط و مؤلفه‌های هر اصل نوشته شده است.

جدول ۱.۴. اصول و مؤلفه‌های روابط حکومت و مردم

اصول	مؤلفه	آیات
اصل حاکمیت رابطه رحمانی حکومت نسبت به مردم	رفتار خیرخواهانه و مهربان	وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ (انبيا - ۷۳)
	صدافت	قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (آل عمران ۳۱)
	احساس مسئولیت	قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (نمل - ۲۷)
	برادری	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَ
	صبر و بردباری	الْحِجَارَةُ: (تحريم - ۶) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (حجرات - ۱۰)
	دوری از ریا و منت	قَالَ الَّذِينَ يَبْطِئُونَ أَنَّهُمْ مُلَّفُوا بِاللَّهِ كَمَ مِنْ فِتْنَةٍ فَبَلَّغْ لَهُمْ كَثِيرَةً بِأُذُنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (بقره - ۲۴۹)
	عدالت سیاسی	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْغُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى (بقره - ۲۶۴)
	عدالت قضایی	قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (اعراف - ۲۹)
	مردمی بودن	لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (حدید - ۲۵)
	اصل رضایت عمومی	وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قَضَىٰ بَيْنَهُمُ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (يونس - ۴۷)
در دسترس بودن	وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ (آل عمران - ۴۶)	
	وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ (صافات - ۷۵)	
	إِذْ تَسْتَعْجِلُونَ رَبَّكُمْ فَاَسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدِّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّينَ (انفال - ۹)	

جدول ۴. اصول و مؤلفه‌های روابط حکومت و مردم

اصول	مؤلفه	آیات
دانش تخصصی		وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ (نمل-۱۵)
		فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِمَّا لَدُنَّا عِلْمًا (كهف-۶۵)
حکمت		رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقِيقِي بِالصَّالِحِينَ (شعرا-۸۳)
سعی و تلاش		فَخَلَفَ مِنْ بَٰعِدِهِمْ خَلْفًا وَرَثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْتِي وَيَقُولُونَ سُبْحٰنَ رَبِّنَا إِنَّا يَا تُهٰمَ عَرَضٌ مِّثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَن لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالذَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (اعراف-۱۶۹)
اصل تخصص و تعهد	انجام کارهای اثربخش	لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَاتَّبَعَ السَّبِيلَ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (بقره-۱۷۷)
اشتیاق در کار		قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شَعْبِثُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَنَعُوذَنَّ فِي مَلِينَا قَالَ أَوْلُوهُ كُنَّا كَارِهِينَ (اعراف-۸۸)
اصل خردورزی	تفکر عقلایی	قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِن أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ (انعام-۵۰)
تفکر سالم		وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (بقره-۱۷۹)
اصل مشارکت	مشورت	فِيمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَطًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنَّصُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (آل عمران-۱۵۹)
عمومی	حمایت از آزادی	كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ

جدول ۱.۴. اصول و مؤلفه‌های روابط حکومت و مردم

اصول	مؤلفه	آیات
	اندیشه	وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (آل عمران-۱۱۰)
اصل اصلاح و نظارت همگانی	امر به معروف و نهی از منکر	يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ (آل عمران_۱۱۴)
		خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (اعراف_۱۹۹)
		كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (آل عمران-۱۱۰)
اصل شفافیت و پاسخگویی	شفافیت و پاسخگویی (آگاهی مردم از روند جریان امور و واقعیت‌ها)	وَكُنْتُمْ لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَا خُدَّاءُ بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ (اعراف-۱۴۵)

۱-۱- اصل حاکمیت رابطه رحمانی حکومت نسبت به مردم

بر اساس آموزه‌های قرآنی، حاکمان و مسئولان می‌بایست احسان را اصلی اساسی در عملکردشان قرار دهند و پایه‌های حکومتی می‌بایست بر پایه احسان و نیکی به امت و شهروندان باشد. رفق و مدارا در سیره اجتماعی پیامبر (صلی الله علیه و آله) اهمیت بسیاری داشت و موجب اصلاح جامعه، روابط و مناسبات اجتماعی بود. خدای متعال خوش‌خویی و مدارای پیامبر (صلی الله علیه و آله) را این گونه تمجید می‌نماید: (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ) (آل عمران: ۱۵۹)؛ به برکت رحمت الهی، در برابر مردم نرم و مهربان شدی و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو پراکنده می‌شدند. پس آنها را ببخش و برای آنها آمرزش بطلب. یا در خصوص ویژگی‌های حضرت یوسف (ع) که به حکومت و حاکمیت مصر دست یافت از احسان وی، سخن به میان می‌آورد. (یوسف/۵۶)

مهربانی با خلق خدا و ملاطفت با آنان، احساس مسئولیت و برادری، دلسوزی و آگاه‌سازی، صبر و بردباری، بر خورنداری از روحیه و کردار و رفتار بزرگ‌منشانه و بهره‌مندی از قلبی پاک با صداقت به دور از نفاق و ریا از برجسته‌ترین ویژگی‌های حاکمان و کارگزاران در حکمرانی اخلاقی است که از متن قرآن مستفاد شده است.

۱-۲- اصل حاکمیت عدالت

قرآن کریم پیامبر اعظم (ص) را مأمور برپایی قسط و عدل می‌داند و مهم‌ترین هدف پیامبران معرفی شده است. »

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ [اعراف، ۲۹]. «لقد ارسلنا رسلنا بالبينات و انزلنا معهم الكتاب و الميزان ليقوم الناس بالقسط؛ (حدید / ۲۵)»، به راستی پیامبران خود را با دلایل آشکار روانه کردیم و با آنها کتاب ترازو فرود آوردیم تا مردم به انصاف برخیزند» «ولكل امه رسول فاذا جاء رسولهم قضی بينهم بالقسط و هم لا يظلمون؛ و هر امتی را پیامبری است پس چون پیامبرشان بیاید میانشان به عدالت داوری می‌شود و به آنان ستم نرود» (یونس، ۴۷).

هیچ حکم قانونی در نظام اسلام نیست مگر اینکه از عدل سرچشمه گرفته است. اهمیت و جایگاه والای عدالت در اسلام از یک طرف و وابستگی تحقق آن به ابزارهای حکومتی و قدرت از طرف دیگر نشانگر آن است که حکومت دینی ناگزیر است که عدالت را به‌عنوان یکی از اهداف اساسی خود برگزیند تا از مسیر دینی بودن خارج نشود.

۱-۳- اصل رضایت عمومی

رضایت عمومی یکی از مهم‌ترین اصول حکمرانی اخلاقی در روابط مردم و حکومت می‌باشد. توان مدیریت و کار با اقشار مختلف، در دسترس بودن حاکمان، اجابت خواسته‌ای صحیح و مشروع مردم و توجه هر چه بیشتر به مردم یکی دیگر از شایستگی‌های کارگزاران و حاکمان است. همان‌گونه که خداوند در آیه ۴۶ سوره آل عمران یکی از شایستگی‌های حضرت عیسی ابن مریم را سخن گفتن با خلق (حتی از زمان طفولیت) می‌داند. «وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ»، یا در آیات ۷۵ سوره صافات و آیه ۹ سوره انفال از ویژگی‌های و شایستگی‌های خود (با در نظر داشتن بزرگی و عظمت لایتنهای پروردگار) در دسترس بودن و

استجاب خواسته‌ای مردم بیان می‌نماید «وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ» و «إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَبَ لَكُمْ». در واقع مردمی، در دسترس بودن حاکم، جلوه‌ای خاص در رفتار، معاشرت و نوع حکومت مردم دارد.

۱-۴- اصل تخصص و تعهد

طبق آیه ۱۵ سوره نمل خداوند برخورداری حضرت داود و سلیمان از دانش را از ویژگی‌های برتر آنان بر می‌شمرد «وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا» و یا در سوره کهف آیه ۶۵ دانش تخصصی حضرت خضر را نیز به‌عنوان شایستگی اولیاء و جانشینان خود بر روی زمین بیان می‌نماید «وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا». همچنین حکمت در مدیریت «رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» [شعرا، ۸۳]، و سعی و همت در انجام صحیح وظایف و شرح فعالیت خود و دیگران «أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ» [اعراف، ۱۶۹] و دوری از هر گونه ریا به‌صورت مخلصانه و بدون ادعا و در نظر داشتن رضایت خداوند متعال در کلیه امور در راه انجام کارهای اثربخش و سودمند «الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» [بقره، ۱۷۷]، رغبت داشتن قلبی (اشتیاق) به انجام کار و وظایف حوله از مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی است که حاکمان و کارگزاران باید آن را دارا باشند «قَالَ أَوْلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ» [اعراف، ۸۸]

۱-۵- اصل خردورزی

حاکمان نیز می‌بایست از قدرت تحلیل و تفکر و بصیرت استفاده نمایند همان‌گونه که حضرت ابراهیم (ع) با شیوه‌های تبلیغی مختلفی سعی در وادار نمودن قومش به تفکر داشت [صافات، ۸۵-۹۳]

رویکرد اسلامی عقل را «پیامبر باطنی» خوانده و کنار پیامبران قرار داده شده است. در نظر اسلام اگر عقلانیت پیش‌زمینه رفتار و کردار انسان شود، او را در مسیر رشد قرار می‌دهد. دعوت به تفکر عقلایی «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ» [انعام، ۵۰] همانگونه که خداوند در قرآن کریم مکررا انسان را به اندیشیدن و تفکر سالم دعوت نموده است «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» [بقره، ۱۷۹] که با توجه به مسائل مختلف و پیچیده که حاکمان اغلب با آنها مواجه می‌گردند، ضرورت این مؤلفه نمایان می‌گردد.

۱-۶- اصل مشارکت عمومی

مهم‌ترین مؤلفه در این اصل مشورت نمودن با افراد خصوصاً خبرگان و صاحب‌نظران می‌باشد. قرآن کریم یک سوره تحت عنوان "شوری" وجود دارد و در این راستا به پیامبر اکرم (ص) دستور داده می‌شود در خصوص مسائل با مردم مشورت نماید «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» [آل عمران، ۱۵۹]. خداوند متعال نیز اگرچه از خطرات مسیر اشتباه و عاقبت انتخاب شیوه نامناسب آگاه نموده است اما افراد را آزاد خلق نموده «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ» [آل عمران، ۱۱۰]. بر این اساس می‌بایست حاکمان فضای آزاد برای اندیشیدن را فراهم نمایند و بهره‌مندی از نظرات و مشارکت احاد جامعه از آزادی اندیشه حمایت نمایند.

۱-۷- اصل اصلاح و نظارت همگانی

امر به معروف و نهی از منکر در واقع سرآغاز اصلاح و هدایت جامعه توسط انبیاء و صالحین می‌باشد. طبق فرموده قرآن، خداوند متعال در میان هر امتی، پیامبران را برای اجرای دو وظیفه مهم مبعوث نموده است: یکی امر به یکتاپرستی که بزرگ‌ترین معروف است و دیگری نهی از اطاعت طاغوت که بزرگ‌ترین منکر است. «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» [نحل، ۳۶]. یا با دستور مستقیم به پیامبر سفارش نمود که امر به معروف و نهی از منکر باش «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» [اعراف، ۱۹۹] و افرادی که اهتمام به این امر را دارند از بهترین امت‌ها نامیده است. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» [آل عمران، ۱۱۰]

۱-۸- اصل شفافیت و پاسخگویی

آگاهی مردم از روند جریان امور و واقعیت‌ها، اعلام برنامه‌ها و تصمیمات دولت‌ها، شفافیت در امور تحت مدیریت و پاسخگویی حاکمان به مردم در حکمرانی اخلاقی ضروری است. مثال‌های متعددی که پیامبر اکرم (ص) با دارا بودن آن مقام معنوی، سیاسی و حکومتی در مقام حاکمی مسئولیت پذیر و پاسخگو در برابر مردم ظاهر شده‌اند («قَالُوا... قُلْ» - «وَيَسْأَلُونَكَ... قُلْ...» یا مسولیت‌پذیری و پاسخگویی حضرت موسی پس از هجرت

بنی اسرائیل و تلاش در راستای تشکیل حکومت در خصوص عمل به مأموریت الهی
 واگذار شده به خویش «فَخَذَهَا بِقُوَّةٍ وَأَمَرَ قَوْمَكِ يَا خُدَّوَا بِأَحْسَنِهَا» [اعراف، ۱۴۵]

۲- مردم

هر قدر که حاکمان شایسته باشند به تنهایی قادر به تأثیرگذاری در جامعه و سازمان نخواهند بود، این مردم هستند که پا به پای آنان در مسیر اصلاح و بهبود، نقشی اساسی را بر عهده دارند و با دارا بودن ویژگی‌های اخلاقی که بعضاً دارای همپوشانی با شایستگی‌های حاکمان نیز می‌باشند می‌توانند جامعه را به سمت جامعه اسلامی سوق نمایند.

ویژگی‌های مردم در حکمرانی اخلاقی در قالب سه اصل حاصل از مفاهیم استخراج شده در جدول زیر قابل ملاحظه خواهد بود.

جدول (۵) ویژگی‌های مردم در حکمرانی اخلاقی

اصول	مؤلفه‌های اصلی	مصادیق رفتاری	نمونه آیه مرتبط با مضمون
اصل اطاعت از حکومت اسلامی	فرمان‌برداری	اطاعت و فرمان‌بری از مافوق	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ (نسا، ۵۹)
	پندپذیری	دارا بودن روحیه پذیرش نسبت به پند و اندرزهای برحق، عالمانه و حکیمانه	وَ إِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ (لقمان، ۱۴) يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَ نَصَحْتُ لَكُمْ وَ لَكِن لَّا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ (اعراف، ۷۹)
	ثبات قدم	استقامت و پایداری در مسیر رسیدن به اهداف	وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَ جُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَخْرِجْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ نَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ؛ (بقره، ۲۵۰)
اصل همدلی با مردم	انفاق مادی و معنوی	بخشش از مال	انْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَ عَلَانِيَةً (فاطر، ۳۵)
	رعایت ادب و احترام	رعایت و حفظ احترام در سخن گفتن	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ (حجرات، ۲)
	قدرشناسی	دارا بودن روحیه قدردانی و سپاسگزار بودن بر برابر	مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَ آمَنْتُمْ وَ كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا؛ (نسا، ۱۴۷)

جدول (۵) ویژگی‌های مردم در حکمرانی اخلاقی

اصول	مؤلفه‌های اصلی	مصادیق رفتاری	نمونه آیه مرتبط با مضمون
		کمک‌ها و یاری سایرین	
	ظلم‌ناپذیری و کمک به مظلوم	عدم پذیرش ظلم و سلطه ظالم و یاری رساندن به مظلوم	لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (بقره، ۱۲۴) إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ (انفال، ۷۲)
	همراهی و یاری رساندن به حکومت	همراه شدن کلامی و عملی و کمک رساندن به مافوق در امور محوله	قَالَ مَا مَكِّيِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا (كهف، ۹۶)
	امر به معروف و نهی از منکر	عمل‌کننده نسبت به نیکی‌ها، تشویق نمودن نسبت به خوبی‌ها و نهی‌کننده نسبت به خطا و اشتباه	وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (آل عمران، ۱۰۴)
اصل همدلی و کمک به حکومت	صداقت	همخوانی گفتار و رفتار و صداقت و راستگویی در مراودات اجتماعی	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (توبه، ۱۱۹)
	حفظ وحدت	پرهیز از جدایی و تلاش به منظور حفظ وحدت میان یکدیگر	وَإِنْ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ (مؤمن، ۵۲) وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا (آل عمران، ۱۰۳)
	صبوری	حلم ورزیدن، مصائب و ناملايمات، صبوری و شکیبایی در برابر سختی‌ها	وَلْيُنْزِلْ أَدْعِيَاءَ نِعْمَاءٍ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسِيئَةٍ لِيُقُولُوا دَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ (هود، ۱۰)
	شنود مؤثر	توجه و شنود اثربخش داشتن نسبت به موعظات و سخن سایرین	فبشرعبادالذین يستمعون القول (زمر، ۱۸)

۳- حوزه‌های مختلف سیاسی اقتصادی فرهنگی و اداری

همانطور که در حکمرانی حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اداری نقش‌های متعددی بر عهده دارند در شناسایی مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی نیز می‌توان ویژگی‌هایی برای این حوزه‌ها متصور نمود که اگر این حوزه‌ها دارای این ویژگی‌ها باشند آن حوزه را می‌توان اخلاقی معرفی نمود. در آیات قرآن این ویژگی‌ها به شرح زیر شناسایی گردیده‌اند.

جدول (۶) مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی در حوزه‌های مختلف سیاسی اقتصادی و فرهنگی

حوزه	اصول	مؤلفه	آیات
حوزه سیاسی	اصل برائت از استکبار	عدم پذیرش رابطه با مستکبر	الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ (نساء، ۱۳۹)
	اصل حفظ عزت	عزت‌مندی اسلام	أَيُّتَنُونَ عَنْهُمْ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا
	اصل جهاد	آمادگی مقابله و دفاع	وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِيبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ (انفال، ۶۰)
حوزه اقتصادی	اصل توجه به معیشت مردم	توجه به معیشت مردم	وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا (طه، ۱۲۴)
	اصل ایجاد اقتصاد سالم	نهی ربا و احتکار، تشویق به قرض الحسنه	أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا (بقره، ۲۷۵) «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً» (بقره، ۲۴۵)
حوزه فرهنگی	اصل حفظ حجاب و عفاف	رعایت عفاف و حجاب در جامعه	قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ (نور، ۳۰)
	اصل اهمیت خانواده	تربیت فرزند صالح، رزق	فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَ

جدول (۶) مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی در حوزه‌های مختلف سیاسی اقتصادی و فرهنگی

حوزه	اصول	مؤلفه	آیات
		حلال	أَنْبِيَّهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَلَّمَهَا زَكَرِيَّا كَلِمًا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَلَّ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنِّي لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ «(آل عمران، ۳۷)
	اصل تعلیم و تربیت	توجه به تعلیم و تربیت	: «...اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ *الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الانسنَ مَا لَمْ يَلْمَسْ يَلْمَسُ» (علق، ۳-۵).
حوزه اداری	اصل قانونگذاری حق مدار	تفہیم قوانین وضع شده، نظارت مناسب بر اجرای قوانین، انعطاف‌پذیری قانون	إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ «(انعام، ۵۷) لَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ» (بقره، ۴۲)
	اصل انتصابات شایسته	توجه به شایسته‌گزینی	قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ «(بقره، ۲۴۷)

۱-۳- حوزه سیاسی

در حوزه سیاست نفی رابطه با مستکبر و برائت از آنها مهم می‌باشد. قرآن کریم در عین حال که روابط مسلمانان با پیروان ادیان توحیدی و نیز کافران را مجاز می‌داند، اما نه سلطه‌پذیری مسلمانان را تأیید می‌کند و نه سلطه‌گری غیرمسلمانان را» (نساء ۱۴۱). قرآن، مستکبر را از آن رو که به هیچ عهد و پیمانی وفا دار نمی‌باشد، مورد سرزنش قرار می‌دهد؛ «وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعُنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ» (توبه، ۱۲) و به همین علت دستور می‌دهد که با مستکبران مبارزه کنید. «وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعُنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ» (توبه، ۱۲)؛

از دیگر ویژگی‌هایی که در حوزه سیاست می‌بایست به آن توجه نمود عزت‌مندی اسلام و مسلمانان است و تلاش برای حفظ آن اهمیت فراوان دارد. «لله العزّة و لرسوله و للمؤمنين» (منافقون، ۸)، «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعاً» (فاطر، ۱۰) این عزتمندی در سیاست خارجی و مذاکره با بیگانگان می‌بایست مورد توجه قرار گیرد.

برخی بر این عقیده‌اند که اگر با بیگانگان مذاکره نداشته باشیم، منافع فراملی تأمین نخواهد شد و مذاکره به هر شیوه‌ای می‌بایست انجام گیرد حتی اگر طرف مذاکره مستکبر باشند؛ «الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ» (نساء، ۱۳۹) قرآن کریم، به شدت با این رویکرد مخالفت نموده و بیان می‌کند نباید متأثر از قدرت استکبار بود و مغلوب قدرت ظاهری آنها گردید. «لَا يُغْنِيكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ» (آل عمران، ۱۹۶) چرا که این قدرت، موقتی و پایان‌پذیر است و انسان، تنها باید به قدرت نامتناهی و پایان‌ناپذیر الهی متکی باشد؛ «... أَيْتَخُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (نساء، ۱۳۹). همچنین قرآن کریم در برابر کفار از امت اسلامی می‌خواهد دائماً مجهز به انواع وسایل دفاعی باشند؛ «وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» (انفال، ۶۰) و شدیداً مسلمانان را از دوست‌داشتن کفار به نحوی که آنان را دوست صمیمی خود قرار دهند تا جایی که از اسرار مسلمین مطلع شوند، نهی فرموده است؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةَ مَنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُوا مَا عَنْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَ مَا تُخْفَى صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ» (آل عمران، ۱۱۸) و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَلْتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا» (نساء، ۱۴۴)

۳-۲- حوزه اقتصادی

در حوزه اقتصاد توجه به معیشت مردم بسیار مهم و ضروری است و بیشتر برنامه‌های دولت در جوامع حول محور این موضوع می‌باشد. در سوره طه آیه ۱۲۴ خداوند متعال به رابطه بین یاد خدا و اطاعت کردن از وی و اقتصاد و معیشت فردی اشاره می‌کند: «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً» «و هر کس از یاد من روی گردان شود، زندگی (سخت و) تنگی خواهد داشت.» در حوزه اقتصاد در قرآن کریم اقدامات معروف و منکری معرفی شده است که به آنها می‌بایست توجه نمود. از جمله منکرات این حوزه ربا و احتکار است که در آیات مختلف نهی

گردیده است «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا» (بقره، ۲۷۵). ربا موجب فساد و فنا و زوال و اموال و سرمایه خواهد شد و احتکار سبب کم‌یاب و یا حتی نایاب شدن مواد مصرفی مردم می‌شود و قدرت خرید را پایین آورده و به اقتصاد ضربه وارد می‌کند. در مقابل منکرات معرفی شده، برای بهبود چرخه اقتصاد در جامعه خداوند به سنت پسندیده قرض الحسنه تشویق نموده است و برای برانگیختن به قرض دادن از انگیزه‌های معنوی از جمله بیان پاداش‌های مضاعف، کسب رضایت الهی، وعده آمرزش و پوشاندن گناهان استفاده شده است. «مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيضاعفه له أضعافًا كثيرة» (بقره، ۲۴۵)

۳-۳- حوزه فرهنگی

در حوزه فرهنگ در حکمرانی جوامع مؤلفه‌های اخلاقی مهمی از جمله رعایت عفاف و حجاب در جامعه، اهمیت خانواده و تعلیم و تربیت، از قرآن استنباط گردیده است که ادامه توضیح داده خواهد شد.

۳-۴- رعایت عفاف و حجاب در جامعه

با توجه به اجتناب‌ناپذیر بودن تعامل مرد و زن در جامعه، قرآن کریم سه نوع حجاب چشمی، گفتاری و رفتاری را در آیات معرفی نموده است «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ» (نور، ۳۰)، «إِنْ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ» (احزاب، ۳۲)، «وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ» (نور، ۳۰) که بیانگر توجه همه جانبه اسلام نسبت به سلامت جامعه و فرد می‌باشد. با رعایت حجاب و عفاف از طرف مردان و زنان جامعه از بسیاری خطرات حفظ خواهد شد و مهم‌تر از همه بنیان خانواده که اصلی‌ترین نهاد اجتماع است در معرض خطر قرار نخواهد گرفت.

۳-۵- اهمیت خانواده

خانواده مهم‌ترین رکن ترقی و تکامل یک جامعه است و چنان که خانواده‌ای در مسیر صحیح تربیت اسلامی و در چارچوب برنامه‌های ارائه‌شده از سوی قرآن و سنت باشد، می‌تواند سهم بزرگی در پیشرفت و ترقی جامعه خویش داشته باشد، از این رو، اگر توصیه‌های قرآنی مدنظر قرار گیرند، می‌توان افراد را در تربیت صحیح و القای درست ارزش‌ها یاری نمود. خداوند در آیه ۶

سوره تحریم می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا قوا أنفسکم و أهلیکم نارا و قودها الناس و الحجارة» ای کسانی که ایمان آورده اید! خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، نگاه دارید. این آیه به صراحت بیان می‌دارد که فرد، هم مسئول خود و هم مسئول خانواده خویش است. در تأکید بر نقش والدین بر تربیت فرزندان، داستان مادر شدن حضرت مریم علیه‌السلام در قرآن آمده است (مریم، ۲۷ و ۲۸) و یا در مورد نحوه تربیت حضرت مریم علیه‌السلام آمده است: «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (آل عمران، ۳۷) که در این آیه، عوامل پرورش و تربیت حضرت مریم علیه‌السلام بیان شده است؛ روح پاک مادر، محیط تربیتی فرزند و سرپرست و تغذیه‌ای بهشتی

۳-۶- تعلیم و تربیت

تعلیم و تربیت نیاز ضروری بشر است به گونه‌ای که در طول حیات خود، پیوسته بدان نیازمند است و در اسلام آنچنان اهمیت دارد که اولین آیات قرآن کریم که بر پیامبر خدا نازل شد، از خواندن و قلم و تعلیم و تعلم سخن می‌گوید: «...أَفْرَأَ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ» (علق، ۳-۵). یا تنها تعبیر منت گذاشتن بر مردم را خداوند متعال در این زمینه استفاده نموده است. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (آل عمران، ۱۶۴) و یکی از مهمترین اهداف بعثت رسل و انزال کتب از سوی خدای سبحان بیان شده است: «كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ...» (بقره، ۱۵۱).

۳-۷- حوزه اداری

در حوزه اداری قانون‌گذاری، و انتصابات و نظارت در حکمرانی مورد توجه می‌باشد که در آیات قرآن نیز در خصوص اخلاقی نمودن این حوزه مؤلفه‌هایی مستفاد گردیده است.

۳-۸- قانون‌گذاری حق‌مدار

از انجاییکه زندگی اجتماعی انسان‌ها نیاز ضروری به قانون دارد و قانون الهی برترین قانون است، حاکمان و قانون‌گذاران می‌بایست در در راستای قوانین الهی قانون‌گذاری نمایند. «إِنْ

الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ» (انعام، ۵۷) و هم خود و هم مردم و را تشویق به رعایت این قوانین نمایند. از مهم ترین نکات در این خصوص، تفهیم قوانین وضع شده «فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ» [انبیا، ۷۹]، شفافیت در زمینه قوانین وضع شده «أَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ» (بقره، ۴۲)، انعطاف پذیری لازم در شرایط خاص «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ» (مائده، ۵) و نظارت مناسب بر اجرای قوانین «و قل اعملوا فیسری الله عملکم و رسوله و المومنون و ستردون الی عالم الغیب و الشهاده فینبئکم بما کنتم تعملون» (توبه، ۱۰۵) می باشد.

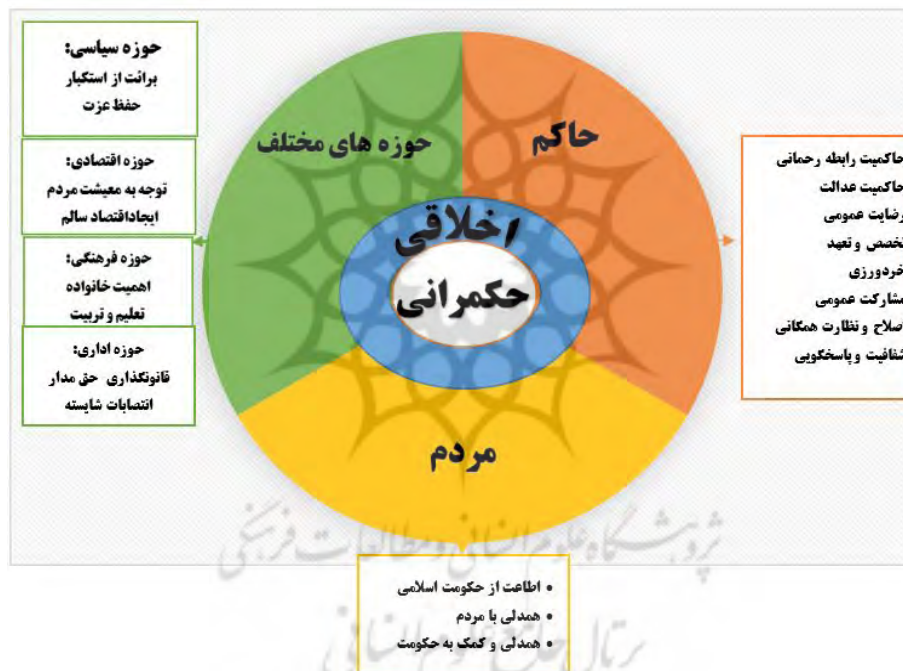
۹-۳- انتصابات

انتخاب مدیران اصلح و شایسته جهت انتصاب به مناصب مدیریت عالی از اهمیت بسزایی برخوردار است. چرا که با انتخاب افراد نالایق جامعه ممکن است متقبل هزینه های زیادی گردد. و افرادی که به پست های حساس و اصلی منصوب می شوند باید حتماً گزینش شوند تا صلاحیت های لازم را داشته باشند «وَ اخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ» (اعراف، ۱۵۵) از جمله شایستگی هایی که در قرآن برای مدیران اعلام شده است در خصوص انتخاب فرماندهی طالبوت بوده که مردم معیار انتخاب فرماندهی را داشتن مال و ثروت (و قرارگیری در طبقه اشراف) دانسته اند حال آنکه معیار شایستگی از منظر قرآن تقوای الهی، دو ویژگی تخصص علمی و توان بدنی معرفی شده است «قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (بقره، ۲۴۷) یا در آیه ۲۵۱ سوره بقره، خداوند پس از اثبات لیاقت، کاردانی و شجاعت داوود در جنگ با جالوت، او را ملک و حکمت و علم بخشید: فَهَزَمُوهُمْ يٰ ذُنَّيْنِ اللَّهُ وَقَتْلَ دَاوُدَ جَالُوتَ وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ.

نتیجه گیری و پیشنهادها

هدف از این پژوهش با علم به اینکه اسلام کامل ترین و قرآن کریم جامع ترین دین در میان ادیان و کتب آسمانی است و عمل به شعائر آن نیز می تواند راهگشای نوع بشر باشد، به شناسایی اصول و مؤلفه های حکمرانی اخلاقی از منظر قرآن کریم پرداخته است این مؤلفه ها می تواند روشنگر راه حکمرانان و مردم در تمامی حوزه ها اعم از سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اداری گردد و این مسلم است که اگر جامعه ای مردمش با ایمان، رهبرش شایسته و فرمانبردار از خداوند و اطاعت پیروانش قوی باشد همان مدینه فاضله ای خواهد شد که قرآن به تصویر می کشد

در این پژوهش با بررسی ۶۷۸ آیه به روش تحقیق موضوعی قرآن کریم این اصول و مؤلفه شناسایی گردیده است که در شکل (۱) نیز ترسیم شده است. تفاوت این پژوهش با اغلب مطالعات انجام شده در این حوزه تمرکز به تمام اجزای حکمرانی بوده است در حالیکه بیشتر پژوهش‌ها، به اخلاق فردی حاکم و یا مردم پرداخته شده‌اند و به سایر اجزای حکمرانی توجه کمتری داشته‌اند. همچنین بیشتر مطالعات با محوریت موضوع حکمرانی خوب انجام شده که در این پژوهش با توجه به تفاوت مکتب فکری اسلام و قرآن، مبنا قرار داده نشده است.

شکل (۱) اصول مستخرج شده پژوهش

پیشنهادها

به محققین این حوزه پیشنهاد می‌شود مؤلفه‌های شناسایی شده در این پژوهش را در راستای تخصص خود سازمان‌بندی نموده و به صورت تشریحی در اختیار مدیران ارشد ادارات، نهادها و

تشکل‌ها قرار دهند تا در عمل، تمامی آنچه بیان گردید خود را نمایانده و بتواند ارتباط مؤثری با مردم برقرار نمایند.

در ارتباط با عامه مردم و اقشار نیز پیشنهاد می‌شود این مؤلفه‌ها از طریق رسانه‌های ارتباط جمعی که دارای حداکثر تعداد مخاطب است ارائه شود تا بتدریج فرهنگ‌سازی ایجاد و درونی بشود.

فهرست منابع

قرآن کریم

- الطباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۶ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*. دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه، قم.
- پهلوان شریف، محمدامین؛ سیدجوادین، سیدرضا (۱۳۹۵)، ویژگی‌های مربی صالح در پرورش و مدیریت استعدادها، پژوهشی قرآنی، *مطالعات راهبردی بسیج*، سال نوزدهم، ش ۷۲: ۳۰-۵
- جعفری تبریزی، محمدتقی (۱۳۷۹)، *اخلاق و مذهب*، تهران موسسه تدوین و انتشار آثار علامه جعفری خسروپناه دزفولی، عبدالحسین (۱۳۹۸)، *بیست گفتار درباره فلسفه و فقه علوم اجتماعی*، قم: مؤسسه بوستان کتاب. چاپ اول
- رضایی، حسن (۱۳۹۷)، *طراحی و تبیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های اساسی حکمرانی اسلامی*، تهران مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
- سیدباقری، سیدکاسم (۱۳۹۵)، کارکردهای عدالت در حکمرانی اخلاقی از منظر اندیشه سیاسی اسلام. *نشریه علوم سیاسی*، سال ۱۹، شماره ۷۶: ۱۵۱-۱۷۰
- طاهری عطار غزاله؛ نائینی، محمدامین، سید صالحی؛ سوگل سادات، سیده الهه خضری (۱۳۹۶). رهبری اخلاقی تسهیل‌گر تحقق حکمرانی خوبی (مورد مطالعه: شهرداری تهران)، *فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی*، دوره ۶، شماره ۱: ۱۱۵-۱۳۰
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲)، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران: انتشارات ناصرخسرو.
- طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۶۴) *اخلاق ناصری*، تصحیح و تعلیق مجتبی مینوی و علیرضا حیدری، تهران: انتشارات خوارزمی، چاپ سوم.
- لسانی فشارکی، محمدعلی؛ مرادی زنجانی، علی (۱۳۹۱)، *روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم*، قم: موسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)
- لطیفی، میثم (۱۳۹۰)، *روش‌شناسی راهبردهای تدبیر در قرآن کریم: استقرایی از پژوهش‌های میان رشته‌ای مدیریت اسلامی در دهه اخیر*. اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، ش ۲ (پیاپی ۱۰): ۵۵-۲۵
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۰)، *فلسفه اخلاق*، قم، انتشارات صدرا، ج ۳۵
- مقیم، سید محمد و غفاری، رحمان (۱۳۹۵)، *اخلاق در دولت: آزمون‌تیزه کردن اخلاق در سازمان‌های دولتی*، پژوهش‌های مدیریت عمومی، سال ۹، شماره ۳۳: ۳۵-۵۹
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، *تفسیر نمونه*، قم: انتشارات دارالعلم
- می‌دری، احمد (۱۳۸۸)، *حکمرانی خوب*، بنیان توسعه مرکز پژوهش‌های مجلس

- موسوی، سیدزین العابدین؛ آقایی جنت مکان، حسین؛ نوروزی، نورمحمد (۱۳۹۷)، نقش اخلاق اسلامی در حکمرانی مطلوب. پژوهش‌های اخلاقی. تابستان ۷۹۳۱ - شماره (۲۳): ۲۰۳-۲۲۴
- نراقی، محمدمهدی (۱۳۶۶)، جامع السعادات، ترجمه سید جلال الدین مجتوی، تهران: انتشارات حکمت.
- Agatiello, Osvaldo R. (2008). Ethical governance: beyond good practices and standard. **Management Decision** Vol. 46 No. 8, pp. 1132-1145
- Bevir, Mark (2013). **Governance: A very short introduction**. Oxford, UK: Oxford University Press
- Brown, M., & Trevino, L. (2006). Ethical leadership: **A review and future directions**. **The Leadership Quarterly**, 17(6), 595-616.
- Glor, E. D., & Greene, I. (2003). The Government of Canada's Approach to Ethics: The Evolution of Ethical Government. **Public Integrity**, 5(1), 39-65.
- Hosmer, L. T. (1997). "Trust-The connecting link between organizational theory and philosophical ethics". **Academy of Management Review**, 20(2), 379-403.
- James H. Svava. (2014). Who Are the Keepers of the Code? Articulating and Upholding Ethical Standards in the Field of Public Administration, **Public Administration Review**, Vol. 74, Iss. 5, pp. 561-600
- Levitt, T. (2012). Partner for good: **business government and the third sector**, Gower pub co-publisher.
- Lewis, C and Gilman, S. (2012). **The Ethics challenge in public service**, Jossey bass publishers.
- Matthias Kaiser. (2004). Practical Ethics in Search of a Toolbox: Discourse ethics and ethical committees, **Global Bioethics**, 17(1), 137-148
- Mcguinn, Patrick and Manna, Paul. (2013). **Education Governance for the Twenty-First Century: Overcoming the Structural Barriers to School Reform**. Washington D. C.: Brooking Institution Press.
- Omoriegie Charles Osifo. (2012). **The Effects of Ethical Governance on Public Trust: A Comparative Analysis of Anti-Corruption Policies and Procedures in Nigeria, Ghana, and Cameroon**
- Risteska, Marija, Mickovska, Ana, Mphill, Raleva, Kraja, Mirjana and Sejdini. (2010). **Good governance in education: Case studies: Municipalities of Kisela Voda, Kriva Palanka, Vrapchishte, Bitola, Strumica, Shtip, Kicevo and Veles**. Skopje: EJI University Publications.
- Silvia Puiu. (۲۰۱۵). Ethics Management in Public Sector – Background and Tools, **Procedia Economics and Finance** 23 , 604 – 607
- Sonia Hag (۲۰۱۱). Ethics and leadership skills in the public service, **Procedia Social and Behavioral Sciences** 15 : 2792-2796
- Thomas A. Bryer. (2006). **Toward a Relevant Agenda for a Responsive Public Administration** , Published by Oxford University , JPART 17,479-500
- Tommi Lehtonen. (2010). **ETHICAL GOVERNANCE FROM A CITIZEN'S POINT OF VIEW: A CARE-ETHICAL APPROACH**. University of Vaasa Faculty of Philosophy Public Management P. O. Box 700FI-65101 Vaasa, Finland.
- Wooten, K. (2001). Ethical dilemmas in human resource management: An application of a multidimensional framework, a unifying taxonomy, and applicable codes. **Human Resource Management Review**, 11(1/2), 159-175.
- World Development Report. (2012). **GOVERNANCE ASSESSMENTS' EVALUATION AND REVIEW Final Report**. November 30, 2012.
- World Development Report. (2017). **Governance and the La**

